

„Légy egyenes-szívű magad eránt” Bolyai Farkas és a Hamlet

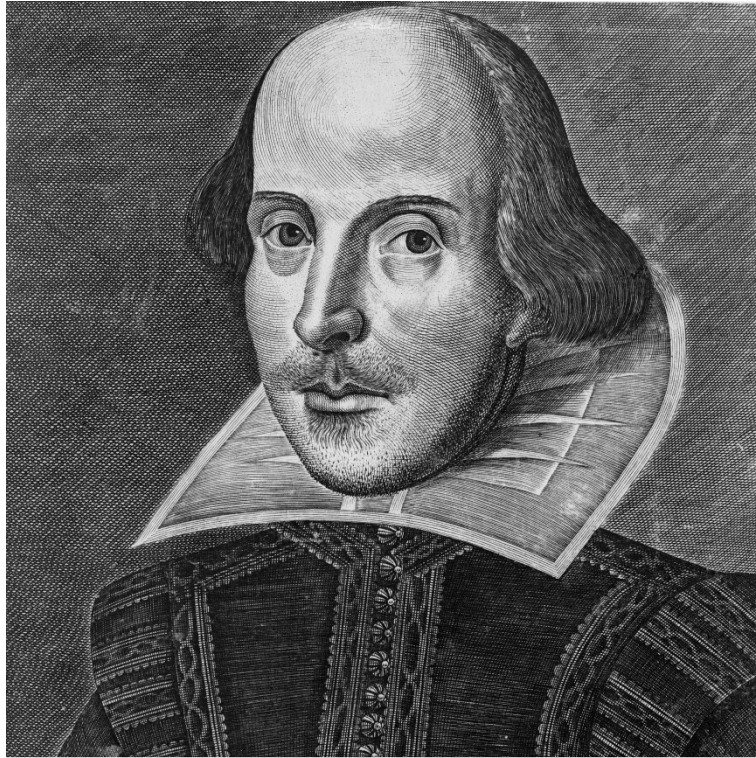
A halhatatlan erdélyi tudós matematikus Bolyai Farkas szerette Shakespeare műveit. Szobájának falát ifjúkori barátjának, Gaussnak portréja mellett Shakespeare és Schiller arcképe díszítette. Shakespearet a természet gyermekének, Schillert a természet unokájának mondta. Utóbbit a jénai tartózkodásakor volt szerencséje személyesen is tisztelni. Kolozsvári tanulmányainak idején – 1793 táján – Bolyai maga is fellépett az *Erdélyi Nemes Magyar Játzó Társaság* színpadán, és még azt is fontolgatta, hogy végképp a színészi pályát választja. Szerepléseiről tanúskodnak azok a korabeli színlapok, amelyeken *Bollyai Úr* neve is olvasható.

Az ifjú Bolyainak lehetősége adódott arra, hogy tanulótársával, Kemény Simonnal külső országokra igyekezzenek tudományok öregbítése végett, ahogy ezt akkoriban a bécsi Magyar Hírmondó erdélyi tudósítója fogalmazta. Indulása előtt az ismerősöktől Bolyai kis lapokra írt emléksorokat kért, és hasonló kártyákat kapott azoktól a személyektől is, akikkel későbbi útja során került kapcsolatba. Ezeket a levélkéket – amelyeken a bölcs gondolatok és idézetek mellett gyakran szép rajzokat is találunk – Bolyai az élete végéig gondosan megőrizte. Hagyatékából 87 darab ilyen lapocska került elő az 1795–1799 időszakból, művelődéstörténeti értékük igen jelentős. Oláh Anna feldolgozásának köszönhetően csinos kis kötetbe rendezve is olvashatók („Tanár Bolyai Farkas emlékkönyvi levélkéi”, Cumania Kiadó, 1996).

Az emléklapok gyűjteményében a kolozsvári színtársulat két tagjától is szerepel írás. Járdos Anna színésznőtől Bolyai Farkas 1795. szeptember 4-én kapott Kolozsváron emléksorokat, így valószínűsíthető, hogy a színész Koncz Józseftől származó keltezés nélküli emléklap szövege is ezekben a napokban íródott. Ez utóbbi így szól:

Hajóra fiam! a szél már dagasztja vitorláidat be. Imé atyai áldásom! ezt a kevés tanítást pedig, a melyet áldásom mellé teszek, ved[d] emlékezetedbe – Ne adj gondolataidnak nyelvet, se meg nem fontolt szándékidnak telyesedést. Légy nyájas minden iránt; de senkivel se ereszkedj mélj esmeretségbe! Barátidat, kiknek választását a tapasztalás javálja, fűzd szorosan szivedhez; de ne tedd barátságodat minden kikelő, tollatlan esmerettségnek árruba. Őrizkedj az öszvekapás alkalmatosságaitól; de ha már egyszer benne vagy, úgy vágd ki magadat abból, hogy ellenkeződ érezze, hogy másszor büntetlenül meg nem bánt. Nyújts mindennek fület, de kevésnek szot. Öltözz olyan drágán a hogy erszényed engedi; de ne keress gyermeki tsillogást, mert a ruha megesmérteti az embert. Pénzt se ne adj se ne végy költsön mert a költsön adással gyakran mind magát, mind a barátját vízre viszi az ember, a költsön szedés pedig felforgatja a jó gazdálkodást. Mindenek felett légy egyenes szívű magad iránt, mert azután olyan bizonyosan az következik, mint az éjszaka a nappal után, hogy mások iránt is a lésszesz. Isten hozzád édes fiam! áldásom tégye termékennyé ezt a tanítást elmédbe.
Kívánom szívemből
Koncz József
Az Erdélyi Nemzeti Játzó Szín[ház] Actora.

Ugye ismerős a szöveg? De valahogy mégis egy kicsit idegen. Nem véletlenül, hiszen ezek a sorok a Hamletből valók, Poloniusnak, fiához Laerteshez intézett intelmei. Igen ám, de természetesen nem Arany János fordításában (aki az emléklap írásakor még meg sem született), hanem Kazinczy Ferencnek a Hamlet egy német nyelvű kiadása alapján készült prózai fordításában. Legalábbis majdnem! Itt-ott ugyanis néhány eltéréssel. Vessük csak össze Kazinczy eredeti szövegét a Bolyai emléklapon szereplővel!

OLDENHOLM. Még itt vagy, Laërtes? Hajóra, fiam! a' szél már dagasztja vitorláidat, 's az embereid várakoznak utánnad. Imé (fejére teszi kezeit) atyai áldásom! ezt a' kevés tanítást pedig, a' mellyet áldásom mellé tések, írd emlékezetedbe: – – Ne adj gondolataidnak nyelvet, se meg-nem fontolt szándékidnak tellyesedést. Légy nyájas minden eránt; de senkivel se ereszkedj mélj esmerettségbe. Barátidat, kiknek választását a' tapasztalás javallja, fűzd szorosan szívedhez; de ne tedd barátságodat minden ki-kelő tollatlan esmerettségnek árrúba. Őrizkedj az öszve kapás alkalmatosságaitól; de ha már egyszer benne vagy, úgy vágd ki magadat abból, hogy ellenkeződ érezze, hogy másszor büntetlenül meg-nem bánt. Nyújts mindennek fület, de kevésnek szót. Öltözz olyan drágán a' hogy erszényed engedi; de ne keress gyermeki tsillogást, mert a' ruha meg-esmerteti az embert. Pénzt se ne adj, se ne végy költsön, mert a' költsön-adással gyakorta mind magát, mind a' barátját vízre-viszi az ember; a' költsön-szedés pedig fel-forgatja a' jó gazdálkodást. Mindenek felett légy egyenes-szívű magad eránt, mert az után olyan bizonyosan az következik, mint az éjtszaka a' nappal után, hogy mások eránt is az léssesz. – – Isten hozzád, édes fiam! áldásom tégye termékennyé ezt a' tanítást elmédben.

Úgy gondolom nem nehéz választ adni arra a kérdésre, hogy honnan eredhet a két szöveg közötti néhány eltérés. Minden bizonnyal onnan, hogy a búcsúzkodáskor Koncz József fejből rögtönözve írhatta le Bolyainak a korábbi sorokat, és helyenként itt-ott talán kicsit máshogy emlékezett a szövegre. És hogy Koncz József miért tudhatta fejből Polonius – akarom mondani – Oldenholm beszédét? Hát azért, mert Kótsi Patkó János színtársulatában ezt a szerepet akkoriban ő játszotta! A Hamletet magyar nyelven ugyanis 1794-ben mutatták be először Magyarországon, még pedig Kolozsváron.¹

¹ Sőt, Darvay Nagy Adrienne *Kótsi Patkó János, avagy a Hamlet-kód* (Theatron, 2011) című könyvéből az is kiderült, hogy az első magyar nyelvű Hamlet előadást egy kicsit még korábban, már 1793. november 23-án bemutatták Kolozsváron. [2020. december 21.]

Jól ismert tény, hogy Bolyai Farkas később maga is próbálkozott drámaírással, de azt talán kevesen tudják, hogy az 1818-ban megjelent A Párisi Per című drámájában (vagy ahogyan ő nevezte: érzékeny játékbán) át is költötte a híres hamletti monológot. Bolyai művének harmadik felvonása ugyanis így indul:

Megházasodni vagy meg nem házasodni; ez a kérdés: melyik nemesebb az elme előtt? nyakan fogva maradni-é egynéhány búzaszemért, hogy a panaszló kalicka a házi echóval a sír hallgatásáig csengjenek; vagy kivonni egy ujjacskából azt az aranygyűrűt, mely egy örökös vasfogsághoz láncol: s azonnal az ifjúság mosolygó egéről, mező patak felett szabadon trillázni.

Megházasodni, – alunni – s egy angyal karjai között aluva el azt mondani: itt minden sóhajtásoknak vége, s azoknak az ezer adófizetéseknek, melyekkel a test az ördögnek tartozik – Ez maga a paradicsom, melyet a megengesztelődött Isten visszaajándékoz.

Megházasodni, – elalunni – elalunni! talán fel is ébredni? itt a bog – Mert azon mennyei álmokból mire ébredünk fel, minekutána a minden bájokkal varázsló tündérvárba elaludtunk – ez megállít – Ez az a visszatekintet, mely az ifjú legénységgel a megőszülésig szenvedtetni a szerelem égető szorongatásait – Kicsoda állhatna különben ki azokat a rettenetes paroxizmusokat? Azon tüzes nyilak záporát, melyeket a szüntelen nyíló szép leányokról lövöldöz a szerelem istene – az ő ellene állhatatlan hadi mesterségeiket – angyali kedvességgel való közelítéseket, önként való meghódolásokat, s mikor a magunkét megölelnők, mostoha eltávozásokat.

Ha nála magánál a paradicsom ajtaja kulcsa; ki nézne a kerten által, égve és sárgulva?

De a felébredéstől való félelem a mennyei álmok után, s az a csudálatos Tobozó szigete, ahonnan minden evező leforrázva tért vissza, az akarat erejét elveszti; azt cselekszi, hogy inkább ezeket a rosszakat szenvedjük el – amelyeket esmérünk, mint olyanokra kárhoztassuk magunkat, melyeket nem tudunk.

Így a meggondolás a paradicsom fényét elhalványítja, s a bémeneteltől kedvünket elveszi, nehogy majd kiűzve bujdossunk, s egy szerencsétlen maradék fizesse a gyönyörűség rövid álmát.

„Lenni vagy nem lenni: az itt a kérdés” – szól a tragédia híres sora, és talán ma is vannak, akik azt hiszik, hogy ezt Arany János eredetileg így fordította. Pedig Arany erre – bizonyára verstani megfontolásból, talán azért, hogy az eredeti jambusok megmaradjanak – „A lét, vagy a nemlét kérdése ez” fordítást javasolta és csak lábjegyzetben szerepeltette a másik Vajda Pétertől származó megoldást. Kazinczynál ugyanis még így szerepelt: „Lenni? nem lenni? ez hát a kérdés.” Az idézet a vagy szócskával együtt – viszont Vajda Pétert évtizedekkel megelőzően – már Csokonai Vitéz Mihály híres több mint ezer soros Halotti versek (más kiadásban: A lélek halhatatlansága) című művében szerepelt, amit Nagyváradon Rhédei Lajos házastársának temetésén olvasott fel 1804. április 15-én. E költemény így indul:

Lenni? vagy nem lenni? – kérdések kérdése!

Mellynek nehéz, kétes, szép a megfejtése.

Nagy kérdés, amellyet ha mélyen vizsgálók,

Még több mélységeknek mélyére találók.

Szabó Péter Gábor